

TEMP

TIDSSKRIFT FOR HISTORIE

HOLBERG
BYRIVALISERING
SKRIFT
MODSTAND
ROMERRIGET
RELIGION
MUSIK
MAGT
SYGDOM

LUDVIG HOLBERG OG OPLYSNINGSTIDENS LÆRDE REPUBLIK

Et kapitel af Holbergs intellektuelle biografi

Brian Kjær Olesen

”Man faaer paa saadanne Rejser,” skrev en aldrende Holberg i 1750 i *Epistola CCXXXIV* med tanke på de kulturelle og videnskabelige vindinger, udenlandske rejser potentielt stillede ungdommen i udsigt, ”Lejlighed at tale med een og anden anseelig og navnkundig Mand”.¹ Rejser og rejsebeskrivelser var en vigtig baggrund for den tidlige oplysning.² De rejsende var draget af berømte steder og personer. De opsøgte de store biblioteker for at konsultere deres samlinger af sjældne manuskripter og forbudte bøger, de gjorde ofte korte ophold ved akademier og universiteter og besøgte berømte personer, med hvem de senere udvekslede viden og idéer gennem brevkorrespondancer.³ Rejser og rejsebeskrivelser var centrale komponenter i den lærde republik – de lærdes forestillede fællesskab.⁴ Rejser, og ikke mindst rejsebeskrivelser, hvori møder og observationer detaljeret blev beskrevet, udgjorde også et vigtigt skridt på vejen til videre akademisk advancement for unge lærde med aspirationer om en videnskabelig karriere. Holberg var ikke blind for de mange døre, som dannelsesrejser kunne åbne for unge lærde. Han havde selv, knap 40 år forinden, forfægtet rejsernes nytte netop med øje på akademisk advancement, da han i et brev til kongen kørte sig selv i stilling til et professorat ved Københavns Universitet. Men i 1750 var fortryllelsen forvandlet til skepsis. Som han videre skriver i *Epistola CCCXXXIV*, var det langt fra givet, at den lærde republiks store koryfæer altid var tilgængelige for den rejsende ungdom. ”Men saadanne Mænds Omgjængelse”, hedder det, ”staaer ikke altiit tilreede”.⁵ Holberg griber derefter et eksempel fra sin sidste udenlandsrejse, hvor han i 1726 havde mødt den berømte teolog og publicist Jean Le Clerc i Amsterdam – et møde, han stolt havde beskrevet i sit første selvbiografiske brev, *Ad virum perillustrem *** epistola* (1728).⁶

Jeg besøgte, for Eksempel, et par Gange *Msr. le Clerc* udi *Amsterdam*, og blev begge Gange kiærligen imodtagen; men da jeg kom

1 Holberg: *Epistler*, IV, 91.

2 Hazard: *The European Mind*, 3-28.

3 Thomson og Burrows: ”Introduction”.

4 Bödeker: ”Sehen, hören, sammeln und schreiben”; Burke: ”The Republic of Letters”; Fumaroli: *The Republic of Letters*; Fumaroli: ”Republic of Letters”.

5 Holberg: *Epistler*, IV, 91.

6 Om dette møde se nedenfor.

tredje Gang, gjorde han sig Rynker udi Panden. Denne foregivende Herlighed bestaaer derfor ikkun udi det pure Navn; saa at man ved sin Hiemkomst kand fortælle sig at have talet med saadan Mand: For hvilken Ære at nyde, man haver tilsat en stor Deel af sin Fæderne-Arv, og spilt en stor Deel u-nyttig bort paa en Post-Vogn. Man finder udi fremmede *Bibliotheker* adskillige rare Skrifter, som man ikke kand have udi Fæderne-Landet: Det negtes vel ikke; men om man anvendte den tiende Deel af de Bekostninger, som gøres paa Rejserne, kunde man blive virkelig Ejer af de fleeste saadanne Skrifter, som man ellers alleene faaer Frihed at blade udi [...] Naar man nu dette betragter, og tilligemed forestiller sig de store Penge-*Summer*, som aarligen bringes ud af Landet, og som aldrig komme tilbage igien, saa kand enhver fornuftig og retscaffen *Patriot* ikke andet end ønske slige Rejsers Hæmmelse.⁷

Holbergs dom synes her at være klar: Dannelsesrejser kunne ikke betale sig. Spørgsmålet er imidlertid, hvad vi skal lægge i Holbergs kritik af dannelsesrejserne. Mens Holbergforskningen traditionelt har læst Holberg i lyset af samtidens europæiske litteratur og idéhistorie,⁸ har spørgsmålet om Holbergs relation til den lærde republik fået markant mindre opmærksomhed.⁹ Særligt to positioner inden for den nyere Holbergforskning har sået tvivl om Holbergs relation til den lærde republik. Den første tager afsæt i Holbergs egen kritik af dannelsesrejsernes nytteværdi. Allerede tidligt i sit forfatterskab, mere præcist i *Jean de France*, der første gang blev opført i 1722, tematiserede Holberg dannelsesrejsernes negative konsekvenser, og denne kritik genfindes flere steder i Holbergs senere skrifter, ikke mindst i hans historiske værker.¹⁰ Holberg skrev ikke for at udveksle idéer med ligesindede i den lærde republik, men angreb i stedet samtidige skribenter på det europæiske parnas.¹¹ Holbergs møde med Le Clerc tjente alene som selviscenesættelse. Le Clerc var et koryfæ, som Holberg kunne bryste sig af at have mødt, ikke meget andet.¹² Hos Sebastian Olden-Jørgensen, en af de fremmeste fortalere for denne position, hæftes Holbergs kritik af dannelsesrejserne sammen med en bredere karakteristik af Holberg som en asocial ungkarl med et iltet temperament. Holberg observerede, men talte ikke med andre, han skrev ingen breve og levede alene med sine bøger.¹³ Holberg stillede sig ikke alene kritisk over for dannelsesrejsernes nytte, han ønskede heller ikke at indgå i nogle lærde fællesskaber.

Den anden position ser Holbergs kritik af dannelsesrejsernes nytteværdi som

7 Holberg: *Epistler*, IV, 91-92.

8 For de seneste skud på stammen se Haakonssen og Olden-Jørgensen (red.): *Ludvig Holberg*; Holm: *Ludvig Holberg*.

9 Laursen: "Humanism vs. Cynicism", 146-50; Olesen: "Monarchism".

10 Bentsen og Skovgaard-Petersen: "Indledning"; Olden-Jørgensen: "History: national, universal and dynastic", 162, 167. Se også Werlauff: *Historiske Antegnelser*, 48-68.

11 Olden-Jørgensen: "Robert Molesworth's", 80-85.

12 Olden-Jørgensen: *Ludvig Holberg som pragmatisk historiker*, 102.

13 Olden-Jørgensen: "Introduction", 9.

udtryk for en bredere intellektuel konflikt, der florerede ved indgangen til 1700-tallet. Som især Kasper Eskildsen har påpeget, var Holberg repræsentant for en distinkt nord-europæisk variant af oplysningen, der hverken var dogmatisk, rationalistisk, materialistisk eller universalistisk, men tværtimod pragmatisk, eklektisk, historisk og anti-utopisk. Men frem for alt var den uadskillelig fra statsmagten, den var ikke kritisk, men selvkritisk, og universitetet var dens vigtigste kampplads.¹⁴ Med afsæt i nordtyske og skandinaviske universitetsmiljøer konstituerede den nordeuropæiske oplysning, som Holberg var en del af, et brud med den lærde republiks universalistiske og neo-latinske lærdomskultur.¹⁵ Disse positioner har beriget Holbergforskningen på flere punkter, for eksempel har begrebet om en nordeuropæisk oplysning åbnet for en dybere forståelse af Holbergs idéhistoriske kontekst, ikke mindst de forbindelser, der fandtes mellem Skandinavien og lærde miljøer i Nordtyskland. I det følgende vil jeg imidlertid kaste et alternativt blik på Holbergs relation til oplysningstidens lærde republik.

Konkret har artiklen til hensigt at belyse, hvordan vi kan forstå Holbergs intellektuelle biografi i lyset af den lærde republik. Artiklen bidrager således til den eksisterende historiografi på to punkter. For det første argumenterer artiklen for, at den tidlige såvel som den sene Holberg var dybt engageret i den lærde republik. Nok var Holberg til tider kritisk over for udenlandsrejsernes nytte, men det udelukker ikke, at han samtidig så sig selv som en del af den lærde republik. Holberg forsøgte imidlertid ikke selv at udrede de spændinger, der fandtes mellem hans tidlige rejselyst og senere kritik af samme,¹⁶ og netop derfor er det relevant at undersøge, hvordan Holberg var medlem af den lærde republik.

I den internationale forskningslitteratur forbindes medlemskab af den lærde republik ofte med regelmæssige brevkorrespondancer.¹⁷ Medlemskab bør dog ikke hæftes op på brevkorrespondancer alene. I modsætning til denne snævre definition relateres den lærde republik i det følgende til fire praksisser. For det første var *epistolære netværk* en af hjørnestenene i den lærde republik. Som en del af lærde fællesskabs hovedpulsårer gjorde brevkorrespondancer det muligt for republikkens medlemmer at kommunikere over store afstande og udveksle viden på tværs af nationale, politiske og religiøse skel. For det andet var *udenlandsrejserne* vigtige i forhold til at etablere personlig kontakt på tværs af landegrænser. Det var netop ikke kun idéer og materielle objekter, såsom breve, bøger og manuskripter, der cirkulerede, men også personer.¹⁸ For det tredje var medlemmerne af den lærde republik gerne aktive i forskellige *lærde selskaber, klubber og saloner*, både nationalt og internationalt. For det fjerde var de lærdes *publikationsvirksomhed* et centralt element. Republikkens medlemmer engagerede sig i den nye tidsskriftslitteratur som redaktører og bidragsydere, holdt sig underrettet i forhold til verserende intellektuelle fejder og videnskabelige landvindinger samt

14 Eskildsen: "Den nordeuropæiske oplysning", 28; Eskildsen: "Ludvig Holberg".

15 Eskildsen: "How Germany Left the Republic of Letters", 431; Eskildsen: "Exploring the Republic of Letters", 115-16; Eskildsen: "Print", 143.

16 Werlauff: *Historiske Antegnelser*, 54.

17 For dette perspektiv se især Ultee: "The Republic of Letters", 101.

18 Se især Bödeker: "Sehen, hören, sammeln und schreiben".

udvekslede idéer og viden på tværs af politiske og religiøse skel. Gennem tidsskriftslitteraturens anmeldelser blev såvel kritiske og polemiske udvekslinger som personlige intriger centrale aspekter ved den lærde republik.¹⁹ Samtidig med at republikkens medlemmer kultiverede deres egne lærde personaer, konkurrerede de indbyrdes om anseelse, social status og intellektuel autoritet.²⁰

Det er en væsentlig pointe, at dette perspektiv hverken tilstræber en fastlåst definition af den lærde republik eller har til målsætning at bestemme, hvem der er inde, og hvem der er ude. Hensigten er derimod at belyse de forskellige måder, hvorpå republikken gennem medlemmernes aktiviteter blev til det, den var. Det følger heraf, at oplysningstidens lærde kunne være medlem af republikken på forskellige måder. Eksempelvis indgik kvinder i den lærde republik på andre præmisser end mænd. Kvinder blev ofte anset for umyndige og havde hverken de samme uddannelsesmuligheder eller karriereveje som mænd. Desuden vanskeliggjorde samtidens kulturelle og religiøse normer, at kvinder drog på udenlandsrejser. De måtte i stedet ty til andre former for deltagelse såsom brevkorrespondancer.²¹ Pointen hermed er ikke, at kvinder, fordi de ikke opfyldte alle ovennævnte kriterier, var udelukket fra medlemskab, men at de måtte udfolde deres medlemskab forskelligt fra deres mandlige kollegaer.

I det følgende skal jeg således forsøge at beskrive og forklare Holbergs relation til den lærde republik med udgangspunkt i Holbergs egen forestillingsverden. Fra denne indfaldsvinkel vil ovennævnte praksisser blive anvendt som en prisme til at undersøge, i hvilket omfang og hvordan Holberg relaterede sig til og talte ind i den lærde republik.

Holberg var gennem sin karriere i berøring med alle de førømtalte praksisser: brevkorrespondancer, udenlandsrejser, deltagelse i lærde selskaber og en bredt anlagt publikationsvirksomhed. Selv om Holberg ikke søgte at holde forbindelsen ved lige til de europæiske lærde, han mødte på sine rejser, opretholdt han andre lærde brevkorrespondancer. For eksempel omtaler den svenske digter Hedvig Charlotta Nordenflycht en nu tabt korrespondance om filosofiske spørgsmål, som hun havde med Holberg, ”Danmarks ljus och Fruentimrets Vän”.²² ”Alla filosofiska tvivelsmål yppade sig på nytt i mina tankar”, skriver Nordenflycht, ”Jag fann ingen fast botten att vila på. Jag utmattade mig i stadigt frestande: korresponderade med många upplysta Män; bland dem ock den lärde Prof. Holberg i Danmark, og prövade alla mina vänners styrka”.²³ Holberg bidrog også til tidsskriftslitteraturen og de lærde selskaber. Han leverede blandt andet to afhandlinger til det i 1742 oprettede Videnskabernes Selskab, som senere blev trykt i Selskabets *Skrifter, som udi det Kiøbenhavnse Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste*.²⁴ Endvidere planlagde han sidst i 1740'erne et samarbejde med Laurent Angliviel de La Beaumelle på dennes tidsskrift *La Spectatrice danoise ou*

19 Daston: ”Ideal and Reality”, 370, 379; Goldgar: *Impolite Learning*.

20 Condren, Gaukroger og Hunter (red.): *The Philosopher in Early Modern Europe*.

21 Pal: *Republic of Women*, 19-20.

22 Nordenflycht: ”Fruentimrets Försvar”, 269. Se også Dahlerup, ”Indledning”, 11.

23 Nordenflycht: ”Brev”, 13.

24 Om Holbergs bidrag se Billeskov Jansen: *Holberg og menneskerettighederne*, 125-41.

l'Aspasie moderne – et samarbejde, som formentlig på grund af politiske uoverensstemmelser hurtigt løb ud i sandet.²⁵ Holbergs vigtigste indgang til den lærde republik gik imidlertid gennem rejserne, og det er denne vinkel, jeg skal opholde mig ved i det følgende. Min hensigt er således at undersøge, hvilken betydning den lærde republik havde for Holbergs intellektuelle selv billede og måden, hvorpå han konstruerede sin egen lærde persona.²⁶

For det andet argumenterer artiklen for, at Holberg skrev på bagtæppet af en lærd republik under forandring. Relationen mellem den lærde republik og oplysningen er et omstridt emne i den internationale forskningsdiskussion. Mens nogle historikere ser den lærde republik og oplysning som to adskilte, omend parallelle bevægelser med hver sit intellektuelle udspring,²⁷ har andre i stedet understreget de tætte bånd, der bandt oplysningen og den lærde republik sammen. Oplysningstidens filosoffer adopterede, men absorberede ikke den lærde republik, oplysningen var en minirepublik, der eksisterede inden for grænserne af den bredere lærde republik.²⁸ Endelig har en tredje gruppe historikere fokuseret på, hvordan oplysningstiden transformerede den lærde republik. Mens renæssancens *respublica literaria* repræsenterede en universalistisk, neo-latinsk lærdomskultur, der byggede på idealer om videnskabernes frihed og medlemmernes lighed, spillede nationalsprogene, i modsætning til denne tidlige moderne lærdomskultur, en stadig vigtigere rolle i oplysningstidens lærde republik. Det betyder ikke, at nationalsprogene ikke tidligere var vigtige.²⁹ Men i oplysningstiden fik de en videnskabelig og litterær opblomstring, ikke mindst i forbindelse med den gryende tidsskriftslitteratur.³⁰ Renæssancens *respublica literaria* eksisterede uafhængig af både kirkens hierarkier og den tidlige moderne fyrstestat og var således upåvirket af de mange krige, der i 1500- og 1600-tallet blev udkæmpet på det europæiske kontinent mellem rivaliserende stater og trosretninger. Den havde hverken grænser, en regering eller en hovedstad, omend dens medlemmer gerne søgte at omsætte intellektuel autoritet til politisk indflydelse.³¹ I modsætning hertil var oplysningstidens lærde republik tættere forbundet til de europæiske stater og institutioner, såsom universiteterne og de lærde akademier, samtidig med at den havde en bredere offentlighed for øje.³² Oplysningstidens lærde republik tilstræbte at forandre verden.³³ De lærdes identitet balancerede

25 Israel: *Enlightenment that Failed*, 226.

26 Om Holbergs personaer se Olesen: "Monarchism"; Olesen: "Holberg in Context"; Slettebø: "Holberg's Authroial Personae"; Haakonssen: "Introduction".

27 Se især Edelstein: *The Enlightenment*, 82, 85.

28 Robertson: *The Case for the Enlightenment*, 41; Brockliss: *Calvet's Web*, 19; Goodman: *The Republic of Letters*.

29 Se for eksempel Burke: *Languages and Communities*; Dixhorn og Sutch (red.): *Reach of the Republic of Letters*.

30 Burke: "The Republic of Letters"; Fumaroli: *The Republic of Letters*; Fumaroli: "Republic of Letters"; Shelford, *Transforming the Republic of Letters*; Bjerring-Hansen: "Tidlig moderne informationshåndtering"; Bjerring-Hansen: "A Northern Republic of Letters?".

31 Grafton: "A Sketch Map of a Lost Continent", 9; Havu: "Ethos"

32 Brockliss: *Calvet's Web*; Goodman: *The Republic of Letters*; Robertson, *The Case for the Enlightenment*, 38-41.

33 Goldgar: *Impolite Learning*, 239.

mellem den lærde republiks ideal om videnskabernes stræben efter sandhed på den ene side og patriotiske loyalitetsforhold til bestemte stater på den anden.³⁴ Begge versioner af den lærde republik fandtes på Holbergs tid. De var både samtidige og usamtidige,³⁵ men kan også læses som en kamp om at udlægge og forstå videnskabernes nytte og væsen. Denne kamp udspillede sig ikke kun diakront som et opgør mellem renæssancens og oplysningstidens lærde republikker, men også synkront som en intellektuel konflikt mellem forskellige prægninger af oplysningstidens lærde republik.³⁶ Hensigten i det følgende er at placere Holberg i dette krydsfelt for derved at undersøge, hvordan disse konflikter også greb ind i hans intellektuelle dispositioner.

Artiklen består af fire dele. I artiklens første tre dele demonstrerer jeg, hvordan Holberg under sine udenlandsrejser mellem 1705 og 1726 afsøgte og navigerede i oplysningstidens lærde republik, samt hvordan han på denne baggrund konstruerede bestemte intellektuelle personaer. Den vigtigste, men langt fra den eneste kilde til Holbergs rejseaktiviteter og hans relation til den lærde republik i denne periode, er hans første selvbiografiske brev, *Ad virum perillustrem *** epistola*.³⁷ Holbergs udenlandsrejser er allerede et velbeskrevet blad i forskningen. Skiftende generationer af Holbergforskere har imidlertid ofte hæftet sig ved beskrivelsernes anekdotiske karakter.³⁸ Læses Holbergs rejsebeskrivelser på baggrund af et spørgsmål om forfatterens relation til oplysningstidens lærde republik, fremstår de samtidig som små åbninger til Holbergs intellektuelle kontekst. Anekdoter og beskrivelser kan således læses som pejlemærker inden for de idéhistoriske horisonter, Holberg navigerede efter. Afslutningsvis diskuterer jeg Holbergs engagement i den lærde republik efter 1728 og trækker trådene frem til den sene Holbergs kritik af dannelsesrejserne.

POSITIONERING

Holberg havde allerede et akademisk mål for øje med sine tidlige rejser. Mens Holberg ikke har meget at sige om sin første rejse til Holland mellem 1704 og 1705, var valget af netop denne destination måske ikke helt tilfældig. Foruden Amsterdam og Rotterdam, to af den lærde republiks centre, husede Holland også en blomstrende litterær og akademisk undergrund, der tiltrak både tyske og skandinaviske lærde i det tidlige 1700-tal.³⁹ Holbergs rejse til England mellem 1706 og 1708 havde et tydeligere akademisk fokus. I Oxford gennemførte Holberg ikke alene en række vigtige og retningsgivende studier, han åbnede også øjnene for englændernes kundskaber udi ”Bibelfilologi, Eksegese, Kirkehistorie og Patristik”, dvs. læren om kirkefædrene og kristendommens tidlige historie.⁴⁰ ”Kontinentets Lærde”, skrev han, ”gaar helt op i polemisk Teologi og Videnskabshistorie, de svælger i Systemer og lærde Tidsskrifter, og paa den Maade bli-

34 Jensen: ”De lærdes identitet”, 80-116. Se også Jensen: *Patriotism and Reform*.

35 Bjerring-Hansen: ”Tidlig moderne informationshåndtering”, 101.

36 Pocock: *Barbarism and Religion I*.

37 For Holbergs selvbiografiske breve se Skovgaard-Petersen: ”Holberg’s Autobiographical Letters”.

38 Müller: *Den unge Ludvig Holberg*; Billeskov Jansen: *Ludvig Holberg*; Langslet: *Den store ensomme*.

39 Eskildsen: ”Exploring the Republic of Letters”; Mulsow: *Enlightenment Underground*.

40 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 50.

ver de hurtigt til omvandrende Leksika. Englænderne forsker grundigere; derfor gaar de langsomt frem og er Lærde før de synes at være det”.⁴¹ Det er imidlertid rejsen til Tyskland i 1708, der bedst illustrerer Holbergs forhold til den lærde republik i de første år af 1700-tallet.

I efteråret 1708 ankom Holberg til den lille universitetsby Halle i Tyskland. Forinden havde han været i Dresden, hvortil han var rejst som mentor for professor Poul Windings søn, og sidenhen i Leipzig. I Leipzig mødte han en landsmand ved navn Georg Christian Fleischer, hvem det lykkedes at overtale Holberg til at udskyde sin afrejse. Sammen med Fleischer udforskede han Leipzigs lærde kultur og aflagde besøg hos ”de fleste af Videnskabsmændene”, iblandt hvilke han særligt fremhævede professorerne Ernst Salomon Cyprian, Adam Rechenberg, Christian Friedrich Börner og Johann Burkhardt Mencke.⁴² ”Alt hvad der var værd at se ved dette vidtberømte Universitet”, skrev Holberg i *Ad virum perillustrem *** epistola*, ”studerede vi indgaaende.”⁴³ Det var imidlertid ikke alle sider af Leipzigs lærde kultur, der fortjente de unge nordmænds lovprisning:

Imens gik vi til Forelæsninger og Øvelser, ikke som almindelige Tilhørere, men som Kritikere, for naar Forelæsningerne var overstaaet gik vi hjem og gav os som de frække Knægte vi var til at kommentere Lærernes Kommentarer og gøre grin med dem. Derfor hørte vi særlig gerne Magister Stivelsius’ Forelæsninger, som var fuldstændig komiske og blottet for sund Fornuft. Han prøvede ud fra Bibelen at bevise at de Salige spiser baade til Frokost og til Middag i Paradis. Jeg kan huske at denne Magister engang holdt en lang, latinsk og elegant Forelæsning over sine Handsker, som han mente at én af Tilhørerne havde hugget Dagen i Forvejen.⁴⁴

Holbergs efterfølgende ophold i Halle blev lige så kortvarig, som hans skuffelse var stor. Den eneste professor, han mødte i Halle, var Christian Thomasius, en af den tidlige nordeuropæiske oplysnings mest markante og kontroversielle figurer. Som han skriver:

Jeg rejste fra Leipzig til Halle, hvor jeg ikke fik Tid til at besøge andre Professorer end den berømte Thomasius; og saa var jeg oven i Købet i temmelig daarligt Humør da jeg gik fra hans lærde Studereværelse, for han kom kun med et Par Bemærkninger om Aarstiden, om det daarlige Vejr og andre Lige gyldigheder; han syntes nok ikke det var Umagen værd at snakke Filosofi med en Grønskolling.⁴⁵

41 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 50.

42 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 54.

43 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 54.

44 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 54.

45 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 54.

Selv om Holbergs beskrivelser af Leipzig og Halle er både anekdotiske og retrospektive, udstikker *Ad virum perillustrem* *** *epistola* ikke alene de intellektuelle konflikter, der prægede Holbergs tidlige tænkning, men også de kontekster eller konstellationer, inden for hvilke denne tænkning tog form. *Ad virum perillustrem* *** *epistola* er således ikke blot en beskrivelse af, hvordan Holberg forsøgte at navigere inden for samtidens verserende intellektuelle debatter, men også af, hvordan han positionerede sig i forhold til disse. De fire professorer, Holberg mødte i Leipzig, var markante stemmer i de teologiske og filosofiske debatter, der prægede den tidlige tyske *Aufklärung*. Mens Cyprian stædigt forsvarede en ortodoks udlægning af Luthers lære imod samtidens gryende pietisme, særligt Gottfried Arnolds omskrivning af kirkehistorien,⁴⁶ var Mencke ikke alene kendt som redaktør på et af den tidlige oplysnings mest udbredte tidsskrifter, *Acta Eruditorum*, men stod også for et større historisk, poetisk og satirisk forfatterskab. Mest kendt var Mencke for sine satiriske forelæsninger over den lærde verdens dårlighed, der i 1715, altså efter Holbergs besøg i Leipzig, udkom under titlen *De charlataneria eruditorum*.⁴⁷ I modsætning til de fire professorer var den opdigtede Magister Stivellius netop et billede på den lærde verdens dårskaber. Holberg skrev sig således ind i en intellektuel konflikt mellem en skolastisk-metafysisk lærdomskultur og en ny forståelse af videnskabernes nytte og indbyrdes relationer.

Christian Thomasius begyndte sin akademiske karriere som privatdocent i Leipzig i Sachsen, hvor i øvrigt Mencke var at finde blandt hans elever. Thomasius blev som følge af en provokerende forelæsningsrække om tysk og fransk kultur forvist fra Sachsen, hvorefter han drog i eksil i nabostaten Brandenburg, og her var han med til at gøre det nyoprettede universitet i Halle til et af den moderne naturrets vigtigste lærdomscentre. Thomasius var ikke blot den betydeligste elev af Samuel Pufendorf, hvis naturretstænkning han forsvarede imod den ortodokse lutheranske teolog Valentin Alberti. Han var også en af de væsentligste fortalere for en anti-metafysisk, eklektisk filosofi i den tidlige tyske *Aufklärung*.⁴⁸

Allerede inden Holberg besøgte Leipzig og Halle, var han bekendt med den verserende intellektuelle konflikt, hvori Thomasius var en af hovedpersonerne. Dels var Thomasius blandt de tyske professorer, der kritiserede hofpræsten Hector Gottfried Ma-sius, efter at han i 1687 udgav sit stridsskrift *Interesse Principum Circa Religionem Evangelicam*, hvori han argumenterede for, at calvinisterne var dårlige undersåtter i sammenligning med lutheranere. Dels forelæste den tidligere Thomasius-elev Christian Reitzer over naturretten i København omkring århundredskiftet, dog i stærk konkurrence med Henrik Weghorst. Holberg var i sine unge år blevet en del af professor Reitzers cirkel, som også inkluderede de senere fremtrædende skikkelser i dansk idéhistorie Andreas Hojer og Hans Gram, der begge blev Holbergs konkurrenter. De unge lærde konkurrerede om konkrete akademiske stillinger, ligesom de også repræsenterede forskellige lærdomskulturer samt forskellige udlægninger af historie og naturet. Gram, der ikke holdt sig tilbage i forhold til at udveksle viden og samarbejde med samtidige lærde,

46 Dixon: "Faith and History on the Eve of Enlightenment", 33-54.

47 Eskildsen: "Performing Enlightenment".

48 Ahnert: *Religion*; Hunter: *Secularisation*.

advokerede for en antikvarisk og kritisk lærdomskultur, mens Holberg, som yndede at arbejde på egen hånd, var eksponent for en pragmatisk position.⁴⁹ Konkurrencen til trods spillede Reitzers cirkel en vigtig rolle for Holberg, og det var angiveligt på Reitzers anbefaling, at han rejste til Halle. De væsentligste forfattere inden for den naturretlig tradition, han senere forsøgte at skrive sig selv ind i, har Holberg både kendt fra Reitzers bibliotek og fra sit ophold i Oxford, hvor han opsøgte "det bodleyanske Bibliotek" for netop at læse Pufendorf, Grotius og Thomasius.⁵⁰ Konflikten mellem de metafysiske og de rationalistiske udlægninger af naturretten på den ene side og de eklektiske og de empiristiske på den anden fandtes således også i København på Holbergs tid.⁵¹

Særligt Holbergs *Introduction til Naturens- og Folke-Rettens Kundskab*, der udkom første gang i 1716, er vigtig i forhold til spørgsmålet om Holbergs relation til den lærde republik. I sin *Fortale til Læseren* begyndte Holberg med at definere de nyttige videnskaber, hvortil han regnede moralfilosofi, medicin, mathesis eller matematik og endelig historie. Naturretten, som Holberg udlagde den, omfavnede dels "den Moralske Philosophie, hvorved Sindet dyrkes og et Menneske lige som dannes", dels "Historier", for, som han skrev, "af Historiens sunde Læsning lærer man foruden Geographie og Sprog også Jus Publicum og Politica".⁵² Naturretten var således den moderne absolutistiske stats førstevidenskab, og som moralfilosofi handlede den netop om årsagerne til "det menneskelige Societets Opbyggelse og Vedligeholdelse".⁵³ I kontrast hertil opremsede Holberg ikke blot "falske, ugudelige og Atheistiske Principiis", men også "de Scholastici", der fordærvede sindet med "alt for curieuse og unyttigne Spørgsmaal", dvs. metafysikken.⁵⁴ Holbergs tilknytning til en bestemt konstellation inden for den lærde republik understreges yderligere af det forhold, at han dedikerer anden halvdel af sin *Fortale* til en gennemgang af moralfilosofiens og således naturretens historie fra antikken over skolestikkens forfald og frem til Grotius, Pufendorf og Thomasius. Netop disse tænkere var baggrunden for Holbergs eget bidrag. Med denne form for filosofihistorie, som i samtiden var en genre under fremvækst,⁵⁵ bekendte Holberg sig til en anti-dogmatisk og eklektisk tænkning. Naturretten var en form for moralfilosofi, og for Holberg var det moralfilosofiens vigtigste opgave at tjene statens interesser. Det var denne intellektuelle persona, Holberg søgte at kultivere gennem sit engagement i oplysningstidens lærde republik. I kraft af sin indsigt i naturretens forskrifter fremstillede han sig selv som monarkens og embedsværkets oplyste rådgiver.⁵⁶

Mens Holbergs *Introduction til Naturens- og Folke-Rettens Kundskab* trak på de erfaringer, han gjorde sig under sine tidlige rejser i de første år af 1700-tallet, brugte han også rejserne til at fremme sin akademiske karriere. Dette ses blandt andet af hans

49 Bjerring-Hansen: "Tidlig moderne informationshåndtering"; Olden-Jørgensen: *Ludvig Holberg som pragmatisk historieskriver*, 27-35.

50 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 59.

51 Jensen: "Contests"; Hunter: *Rival Enlightenments*.

52 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, I, 52.

53 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, I, 52.

54 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, I, 52.

55 Tuck: "The 'Modern' Theory of Natural Law"; Hochstrasser: *Natural Law Theories*.

56 Olesen: "Monarchism", 33-34; Haakonssen: "Om Natur- og folkeretten".

brev til kongen fra ca. 1714, hvori han ansøgte om et ledigt professorat i græsk. I brevet til kongen begrundede Holberg ikke blot sit kandidatur med henvisning til sine historiske værker og et endnu upubliceret juridisk værk, *Corpus Juris naturæ et Gentium*, dvs. hans introduktion til naturretten, han fremhævede også sine rejser til Holland, England og Tyskland som væsentlige kvalifikationer.⁵⁷

Den tyske kontekst var således central for Holbergs intellektuelle selv billede, men han trak givetvis også i andre tråde. Holberg tog formentlig mere med sig fra Englandsreisen, end han gav udtryk for i *Ad virum perillustrem *** epistola*. Jørgen Magnus Sejersted har for nylig peget på, at Holberg i *Jean de France* indarbejdede centrale tematikker fra det engelske restaurationsdrama, såsom køn og identitet, som han sandsynligvis studerede og oplevede i London og Oxford. Holberg havde ikke til hensigt at advare imod udenlandsrejser, i hvert fald ikke først og fremmest, men tilstræbte derimod at diskutere bestemte kønsroller og identiteter. Komediens hovedperson, Jean de France, var forfængelig allerede inden sin rejse til Frankrig.⁵⁸ Det forekommer usandsynligt, at Holbergs fortællelse skulle være udsprunget af frygt for den københavnske bogcensur, sådan som Viljam Olsvig, der i det hele taget opfattede engelsk kultur og idéhistorie som en nøgle til forståelsen af Holberg, i sin tid plæderede for.⁵⁹ Der var intet, der tvang Holberg til at skjule eller nedtone sin fascination af engelsk åndsliv. Da han i 1728 beskrev sin Englandsrejse, havde han allerede udtrykt en vis beundring for englændernes videnskabelige landvindinger. I *Ludwig Holbergs Anhang til hans Historiske Introduction eller Underretning om Fornemste Europæiske Rigers og Republikvers Stater* (1713) omtaler han eksempelvis ”det kongl. Societæt”, hvis ”Devise” var ”Nullius in Verba, efterdi de ville selv forsøge alting”.⁶⁰ Derudover er det tvivlsomt, hvor stort et indtryk engelsk kultur og åndsliv faktisk gjorde på den unge Holberg. Han synes ikke under sit ophold i England at have været synderlig interesseret i at udforske samtidens måske vigtigste udtryk for den indstilling, at alt måtte undersøges, nemlig de berømte Boyle Lectures, opkaldt efter ét af selskabets fremmeste medlemmer, videnskabsmanden Robert Boyle.⁶¹ I stedet gik Holberg målrettet efter at læse Pufendorf, Grotius og Thomasius på The Bodleian Library i Oxford. Holberg skrev således Englandsreisen ind i en fortælling om Pufendorf, naturret og tysk idéhistorie. De tidlige rejser var for Holberg en indgang til den lærde republik, en måde at engagere sig på, og gennem den tyske *Aufklärung* fik dette engagement sit intellektuelle indhold.

ORIENTERING

Holberg var ikke ene om at orientere sig mod den tidlige tyske *Aufklärung*. Tværtimod var den tyske oplysning central for flere af Holbergs samtidige, ikke mindst for de danske thomasianere, der foruden Reitzer og Andreas Hojer, som begge havde studeret

57 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 344.

58 Sejersted: ”Holbergske kjønnsforhandlinger”, 32-34, 44.

59 Olsvig: *Holberg og England*, 1-2, 192; Langslet: *Den store ensomme*, 50-54.

60 Holberg: *Anhang*, 103-104.

61 Se Shapin: *A Social History of Truth*. Om forelæsnningernes intellektuelle kontekst se Thomson: *Bodies of Thought*.

naturet under Thomasius i Halle, også talte den juridiske professor i Kiel Christoph Heinrich Amthor.⁶² Det er i denne sammenhæng ikke uvæsentligt, at den strid, der fra udgangen af 1710'erne og frem udspillede sig mellem Holberg og Hojer, netop havde to af den tyske naturrets nøglefigurer som omdrejningspunkt: Pufendorf og Thomasius. Hojer angreb Holberg for at plagiere Pufendorf og satte dermed spørgsmålstegn ved både Holbergs originalitet og hans lærde persona. Holberg mente omvendt, at Hojer ikke blot var en dårlig historiker, men at han tillige eksponerede ugudelige idéer, idet han – ligesom Thomasius – afviste, at et forbud imod ægteskab mellem nærtbeslægtede kunne begrundes i naturet.⁶³ Der fandtes således væsentlige brydninger inden for de konstellationer, der tegnede den tidlige tyske *Aufklärung*.

Men den tidlige Holberg trak også i andre tråde, hvorved han distancerede sig fra de danske thomasianere. At Holbergs intellektuelle selv billede således var rundet af andre kontekster, ses for eksempel af rejsen til Paris og Rom mellem 1714 og 1716, den store romanske rejse. Denne rejse, som han begav sig ud på, endnu inden hans *Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab*, var udgivet, havde karakter af en bredere orientering inden for den lærde republiks verserende religiøse og intellektuelle konflikter. Den umiddelbare baggrund for denne rejse var, at Holberg havde fået tildelt et rejsestipendium fra ”de rosenkrantzske Legater”, hvis formål var at facilitere ophold ved lutherske universiteter i Europa – et forbehold, som Holberg kort og godt så stort på.⁶⁴ Det professorat i græsk, som Holberg havde søgt, gik til Hans Gram, som Holberg kendte fra Reitzers cirkel. Brevet til kongen havde alligevel båret frugt, og allerede inden sin afrejse var Holberg blevet Adjunctus Professor Philosophiæ med lovning på at få det næste ledige professorat.

Holberg ankom til Paris i foråret 1714. Efter længere tids forgæves søgen efter et logi – grundet, som han skriver, hans barbariske udtale af fransk – fandt han endelig et logi i Faubourg Saint-Germain:

Jeg fik omsider et Sted at bo i Faubourg Saint-Germain, hvor jeg levede i filosofisk Ensomhed nogle Maaneder. Midt i det store Menne-skemylder levede jeg saa at sige isoleret og uden for det menneskelige Samfund, og talte kun med mig selv og mine Bøger; for bortset fra min Vært kendte jeg ingen, og ingen kendte mig. Jeg kom ganske vist daglig i de offentlige Parker og saa dér en uendelig Mængde Menne-sker; men for mig var det Skove, ikke Parker, Træer, ikke Mennesker, saa jeg tørstede midt i Overfloden som en anden Tantalus.⁶⁵

62 For Amthor, se Eskildsen: ”Print”.

63 For en opsummering af striden se Langslet: *Den store ensomme*, 88-94. Se også Haakonssen: ”Om Natur- og folkeretten”, 19, 26-27.

64 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 62.

65 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 66.

Ligesom sagnkongen Tantalos fra den græske mytologi, der af guderne blev dømt til både at sulte og tørste, mens han stod badet i vand og forgæves søgte at nå træernes frugter, manglede Holberg i sin filosofiske ensomhed dét, han havde mest af, nemlig omgang med andre mennesker. Foruden de offentlige parker i Paris besøgte Holberg byens andre seværdigheder og ”de vigtigste Slotte og Byer i Nærheden”, og særligt Versailles, mente han, ”viste sig at overgaa sit Rygte”.⁶⁶ Derudover tilbragte Holberg sin filosofiske ensomhed i ”Mazarins og St. Victors offentlige Biblioteker”.⁶⁷ Mens han forundrede sig over, hvor mennesketomt St. Victor var, taget i betragtning, hvor mange ”studerende Folk”, der boede i Paris, var han på Mazarins Bibliotek, hvis samlinger inkluderede ”flere nye Bøger”, gentagne gange vidne til det samme besynderlige optrin.⁶⁸

Hver Morgen stod der ved Bibliotekets Dør en Flok Studenter og ventede paa at Bibliotekaren skulde komme, og de kapløb ind i Lokalet som om der var udsat Præmie til den, der kom først; for Bayles Leksikon, som de var meget ivrige efter at læse i, tilkom den førstkommende. Derfor masede de sig frem, styrtede saa af Sted, og den der havde de spidseste Albuer og de hurtigste Ben, fik fat på Bogen.⁶⁹

Efter nogen tid forlod Holberg sin filosofiske ensomhed. Gennem en ”svensk Præst, som boede i samme Kvarter af Byen,” fik han kontakt til tre landsmænd i Paris, bibliotekaren Johann Bormann, lægen Jacob Winsløw og en unavngiven skrædder, der ikke omtales videre.⁷⁰ Både Winsløw og Bormann havde konverteret til katolicismen, og i Winsløws tilfælde var det oven i købet sket ved ”de offentlige Diskussioner, der paa Helligdage og Søndage blev afholdt i et Kapel i St. Sulpice-kirken, hvor en Præst, som faar Løn for det af Staten, offentlig forsvarer de katolske Dogmer imod hvem der faar Lyst at angribe dem” – en begivenhed, Holberg også selv ved flere lejligheder ”overværede”.⁷¹ I selskab med Bormann gæstede Holberg den navnkundige Abbed de Bignons private bibliotek, hvor Bormann arbejdede som bibliotekar. To gange hørte Holberg Bignon forelæse i Académie des Sciences, det franske videnskabernes selskab. Bignon var en fremragende taler, ”som at høre Muserne selv tale fransk”, som Holberg skriver, og under hans prædikener i St-Germain-l’Auxerrois var kirken altid fyldt til bristepunktet.⁷² Bignon, som Holberg henregnede ”blandt dette Aarhundredes mest fremragende Prælater”, havde ”et indgaaende Kendskab baade til Politik og til videnskabelige og kirkelige sager”.⁷³ Han var ikke alene præsident i Académie des Sciences, men tillige hofpræst og Ludvig 14.s kongelige bibliotekar, sideløbende med at han mellem 1702 og 1714 redigerede det indflydelsesrige tidsskrift *Journal de savants*. Desuden korresponderede

66 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 68.

67 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 66.

68 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 66.

69 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 66-67.

70 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 68.

71 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 72.

72 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 71.

73 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 70.

han med centrale figurer i den lærde republik som Jean Le Clerc. Bignon var på en og samme tid repræsentant for den lærde republik og et billede på den franske modreformations religiøse kultur.

I august 1715 forlod Holberg Paris og satte kurs mod Rom. ”Da jeg havde boet halvandet Aars Tid i Paris”, skrev han, ”syntes jeg ikke det var nok, at jeg havde været i Frankrig, England, Tyskland og Holland. Jeg vilde ogsaa se Lande, der laa endnu længe borte fra mit Fædreland. Rejselysten tager til, jo mere man rejser”.⁷⁴ Efter en farefuld rejse plaget af pirater, røvere og feber ankom Holberg omsider til Civitavecchia, hvorfra han til fods fortsatte til Rom. I Rom opsøgte Holberg byens biblioteker. ”De vigtigste Biblioteker i Rom”, skriver han, ”er Minervas og Universitetets,” men selvom ”Bibliotekarerne” på disse biblioteker både var ”meget hjælpsomme” og gratis udleverede ”Blæk, Pen og Papir”, kunne ingen – til Holbergs store fortrydelse – ”uden Inkvisitorernes særlige Tilladelse faa Lov til at læse Bøger, som er paa Indeks”, dvs. bøger, der optræder på den katolske kirkes liste over forbudte bøger.⁷⁵ Inkquisitionens censur stemte ikke overens med Holbergs akademiske interesser.

Alt det, jeg gerne vilde læse, var paa Indeks. Det hændte engang, at Biblioteksbetjenten, en ulærd og enfoldig Munk, lod mig laane Bayles Dictionnaire; men han blev skældt læsterligt ud af Bibliotekaren, som var Dominikanerpater og Medlem af Inkvisitionsskollegiet. Snart forsøgte jeg selv at faa Bugt med denne Mands Surhed ved Bønner, men forgæves. Han henviste mig bare til een eller anden Slotsforvalter, der efter hvad han sagde var den eneste der havde Myndighed til at give Dispensation, men det forekom mig baade ubehageligt og risikabelt at underkaste mig saadan en striks og gnaven Dommers Forhør. Derfor gik jeg over til at benytte Universitetsbiblioteket, hvis Ledelse ikke var gejstlig. Her haabede jeg at kunne trænge igennem den Modvilje, der hos Munkene og Præsterne havde staaet som en urokelig Mur; men ogsaa her fik jeg Afslag, skønt jeg aabent erklærede, at jeg var Kætter og som saadan ikke kunde bliver værre af at læse forbudte Bøger. Mine Studiemuligheder blev herved stærkt indskrænkede.⁷⁶

Det var ikke tilfældigt, at Holbergs akademiske interesse her samlede sig om Bayles *Dictionnaire*. Under anekdotens skæmtsomme overflade gemmer sig en dybere intellektuel konflikt, som Holberg under sin rejse til Paris og Rom begyndte at forholde sig til. Denne konflikt handlede dybest set om forholdet mellem religiøse autoriteter og den lærde republiks lærdomsideal. Ligesom The Bodleian Library i Oxford hørte de biblioteker, Holberg besøgte i Paris og Rom, til blandt samtidens mest ansete, berømte

⁷⁴ Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 79.

⁷⁵ Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 100.

⁷⁶ Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 100-01.

for deres universelle samlinger og med besøgende fra hele Europa.⁷⁷ Holberg var imidlertid yderst sparsom med detaljer om, hvilke bøger og manuskripter han læste under sine besøg på bibliotekerne i Paris og Rom. Mens en ældre forskningstradition har tillagt denne rejse stor betydning for Holbergs senere forfatterskab, ikke mindst fordi han her blev bekendt med betydelige skribenter, såsom Bayle og Jean Barbeyrac, har andre sat spørgsmålstegn ved såvel rejsens akademiske karakter som Holbergs udbytte deraf.⁷⁸ Holberg rejste først og fremmest som turist, og i modsætning til sin tidligere rejse til Leipzig og Halle opsøgte han ingen professorer eller andre medlemmer af den lærde republik.⁷⁹ Når Holberg gentagne gange fremhævede Bayle, var det blot for at understrege, at han hverken i Paris eller i Rom havde læst dennes berømte og provokerende *Dictionnaire*.⁸⁰

Det er ikke uden betydning, at Holberg fremhæver netop Bayle. Bayles *Dictionnaire* var et af den lærde republiks vigtigste kampskrifter, og værket spillede en væsentlig rolle for Holbergs kobling mellem den romanske rejse og hans kultivering af en lærd persona. Selvom Bayles indflydelse givetvis ikke skal overdrives, delte Holberg langt hen ad vejen Bayles diagnosticering af den lærde republik. Det var Bayles centrale pointe, at den lærde republiks etiske fordringer stod i kontrast til den polemiske teologi.⁸¹ I sin beskrivelse af modreformationens Paris kommer Holberg gentagne gange ind på kirkehistoriens fortrin frem for den polemiske teologi. Denne sondring var allerede anslået i beskrivelsen af opholdet i Oxford, men under den romanske rejse blev kirkehistorien også et ideal for Holberg selv.⁸² I Bignons bibliotek diskuterede han for eksempel "Luthers lære", først med Bormann og efterfølgende med "en Doktor fra Sorbonne", som Holberg, der ikke var "ganske fremmed over for Kirkehistorien", søgte "at nedlægge [...] med hans egne Vaaben".⁸³ Senere i rejsebeskrivelsen begræder Holberg endvidere, at det teologiske studium ved Københavns Universitet ikke giver de studerende de rette kort på hånden, for "hos os", som han skrev, "er den studerende Ungdom kun ordentlig inde i polemisk Teologi og gør ikke noget ved Kirkehistorien".⁸⁴ I modsætning til polemisk teologi fordrede kirkehistorien både dannelse og dialog, elementer, som Holberg under den romanske rejse søgte at indarbejde i sin lærde persona. Som professor var det ikke "Instrumentalfilosofi", dvs. "Logik og Metafysik", han bestræbte sig på at kultivere – "Pedanternes Skytsgudinder", som han benævner dem.⁸⁵ I stedet holdt han et andet billede op. Mens Holberg på sine tidligere rejser havde positioneret sig inden for den tyske *Aufklärung*, hvor især Pufendorfs naturret var central for ham, er den romanske rejse et billede på, hvordan han søgte at orientere sig i den

77 Israel: *Radical Enlightenment*, 119-41.

78 Se Foss: *Ludvig Holbergs naturret*, 477-506; Müller: *Den unge Ludvig Holberg*, 189-92. Sammenlign for eksempel med Billeskov Jansen: *Ludvig Holberg*, 42.

79 Olden-Jørgensen: "Introduction", 6.

80 Langslet: *Den store ensomme*, 77-78.

81 Van der Lugt: *Bayle, Jurieu*.

82 Se Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 50.

83 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 70.

84 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 74.

85 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 61.

lærde republiks intellektuelle og religiøse landskab. Holberg kortlægger og beskriver her religiøse forskelle og indgår i dialog med lærde på tværs af religiøse skel. Det er i denne sammenhæng, at anekdoterne om Bayle skal ses. Dels havde Holberg i Bayle en meningsfælle, der placerede den lærde republik i et modsætningsforhold til polemisk teologi, dels er Holbergs fokus på Bayles *Dictionnaire* lige såvel som religiøse praksisser i Paris og Rom netop udtryk for, at Holberg selv søger at opfylde den lærde republiks etos om lærdom og kritisk dialog.

KONSOLIDERING

Holberg var atter tilbage i København i foråret 1716 efter at have tilbagelagt størstedelen af hjemrejsen fra Rom til fods. Året efter, i 1717, blev han udnævnt til ordinær professor i metafysik ved Københavns Universitet, en stilling, han i 1720 udskiftede med et professorat i latinsk litteratur og veltalenhed. I sommeren 1725 rejste Holberg igen til Paris, men i modsætning til tidligere tjente denne rejse ikke til at forberede en akademisk løbebane. Den Holberg, der i midten af 1720'erne rejste til Paris, havde i næsten et årti været ordinær professor ved det filosofiske fakultet, og han havde allerede en betydelig litterær produktion bag sig.⁸⁶ Rejsens formål var at få hans komedier opført på den parisiske teaterscene. Mens formålet med rejsen således i udgangspunktet var mere kommercielt end akademisk, måtte han opgive at få sine skuespil opført, da "der kom forskellige Ting i Vejen som gjorde at jeg maatte opgive denne Plan".⁸⁷ I stedet opsøgte Holberg, som på sine tidligere rejser, den lærde republiks berømte koryfæer, bibliotekerne og de lærde selskaber.

Der er ogsaa meget andet at glæde sig over i Paris, især for en Litterat. Der er en vældig Mængde Biblioteker, mange offentlige lærde Selskaber og ogsaa mange private, som man let kan blive optaget i, da de parisiske Videnskabsmænd er meget ivrige efter at hjælpe fremmede. Jeg besøgte kun faa Videnskabsmænd, men de var til Gengæld blandt de kendteste.⁸⁸

Blandt de lærde, som Holberg mødte, var benediktinermunken Bernard de Montfaucon, med hvem han diskuterede udtalen af latin og andre filologiske spørgsmål vedrørende klassiske latinske inskriptioner. Da Holberg mødte ham, havde Montfaucon netop afsluttet et større, rigt illustreret værk om klassisk latinsk og fransk litteratur, og Holbergs beskrivelse af mødet tyder på, at han har været vidende om Montfaucons videnskabelige arbejder. Endvidere mødte Holberg de lærde jesuitter Jean Hardouin, Louis-Bertrand Castel og René-Josèphe Tournemine. Hardouin og Tournemine var blandt de fremmeste kritikere af den nye filosofi, ikke mindst filosofierne René Descartes' og Nicolas Malebranches rationalistiske systemer. Tournemine, der gennem en længere årrække fungerede som redaktør på det jesuitiske tidsskrift *Journal de Trévoux*,

⁸⁶ Langslet: *Den store ensomme*, 162-63.

⁸⁷ Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 152.

⁸⁸ Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 139.

var desuden en af den katolske kirkes væsentligste kritikere af filosofen Baruch de Spinoza, hvis sammenblanding af materie og ånd ifølge Tournemine var både ulogisk og usammenhængende.⁸⁹

Af de tre lærde jesuitter var Hardouin den vanskeligste at kontakte, og Holberg så sig nødsaget til at opdigte et tvivlsspørgsmål for på denne baggrund at opsøge Hardouins mening om sagen. Valget faldt på Anthony Collins' *Discourse on Free Thinking*, hvori Holberg havde fundet "et Citat af Biskop Victors Krønike", der omhandlede en befaling af "Kejser Anastasios", som gik ud på, at "de hellige Evangelier" skulle rettes og forbedres, da de var skrevet af "ukyndige Evangelister".⁹⁰ Tvivlsspørgsmålet, der åbnede Hardouins dør, var således, hvorvidt Anastasios' befaling var et "ondsindet Opspind af Forfatteren", hvilket den berømte jesuit dog hurtigt afviste.⁹¹ Tvivlsspørgsmålet, som Holberg tog op, var rent vand på Hardouins mølle. Hardouin var netop berømt for sine kronologiske og numismatiske studier af antikkens historie og litteratur og ikke mindst for sin kontroversielle konklusion, at henved alle klassiske tekster var forfalskede i middelalderen.⁹² Holberg måtte dog dy sig for ikke at grine, da Hardouin mente at kunne bevise, "at Kejser Anastasios i Virkeligheden aldrig havde levet".⁹³ Hardouins skepticisme, som han hårdnakket holdt fast i, gik videre end Holberg kunne og ville være med til.

Endelig beskriver Holberg også et møde med Bernard le Bovier de Fontenelle, der sin alderdom til trods hverken var "senil eller uarbejdsdygtig".⁹⁴ Fontenelle havde kort forinden holdt en lovtale over den afdøde russiske zar, Peter den Store, i det franske Académie des Sciences. Fontenelle, der var berømt for sine dialoger samt sine værker om orakler og pluraliteten af verdener, havde holdt flere panegyriske taler over akademiets medlemmer, hvori han ikke alene fremhævede medlemmernes dyder og deres bidrag til videnskaberne, men også fremholdt et idealbillede på de dyder, der knyttede sig til en akademisk persona. "Jeg var ivrig efter at faa at vide om Talen vilde blive trykt i sin oprindelige Form", skrev Holberg, "og han erklærede at den Ord for Ord vilde blive trykt som den var holdt".⁹⁵ Til Holbergs store glæde talte Fontenelle desuden "meget rosende om Danskernes Indsats paa det videnskabelige Omraade".⁹⁶

Som tidligere opsøgte Holberg også under denne rejse de parisiske biblioteker. De velkendte offentlige biblioteker, Mazarins og St. Victors, besøgte han i selskab med en ung Otto Thott, den berømte bogsamler, der som minister i sidste halvdel af 1700-tallet oplevede nogle af enevældens mest turbulente år på tæt hold. Men han opsøgte også nye biblioteker. Eksempelvis var han nu blevet bekendt med "Advokaternes" bibliotek, dvs. la Bibliothèque de l'ordre des Avocats, ligesom han også opsøgte kollegi-

89 Israel: *Radical*, 42; Israel: *Contested*, 650-51.

90 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 140.

91 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 140.

92 Grafton: *The Footnote*, 184; Grafton: "A Sketch Map of a Lost Continent", 28-29; Popkin: *History of Scepticism*, 270.

93 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 140.

94 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 142.

95 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 142-43.

96 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 143.

ernes biblioteker og de private bogsamlinger, herunder Tournemines privatbibliotek og Pierre Daniel Huets bibliotek, der sammen med "Gilles Ménage's Bøger" var blevet indlemmet i Jesuiterkollegiets bibliotek, omend det blev opbevaret adskilt.⁹⁷ Et gensyn med Abbed de Bignons "særdeles velforsynede Bibliotek", som han under sig første ophold i Paris havde besøgt sammen med den danske konvertit Bormann, kunne det ikke blive til.⁹⁸ Kort inden, at Holberg genbesøgte den franske hovedstad, var Bignons bibliotek blevet sendt til Holland og solgt på auktion.⁹⁹

Sidst men ikke mindst engagerede Holberg sig i to lærde selskaber. I det ene, en "Forening der holdt Møde hver Søndag hos en Præst af Oratorianerordenen", diskuterede medlemmerne forskellige "Smaaafhandlinger, som Medlemmerne havde samlet i Ugens Løb".¹⁰⁰ Det andet selskab, som blev bestyret af "en gammel Kone ved Navn Marion", holdt sine møder i et kaffehus, der gik under navnet "Le café des beaux esprits".¹⁰¹ For Holberg var der ingen tvivl om, at det var den lærde republiks Paris, han bevægede sig rundt i. "Naar man tager dette og andet i Betragtning", skrev han, "er det ikke underligt, at der hvert Aar fremkommer så mange udmærkede Værker i Frankrig. For i lærde Selskaber af denne Slags bliver Bøgerne læst højt, kritiseret, rettet og affilet før de bliver underkastet Publikums Dom".¹⁰²

På hjemrejsen fra Paris i februar 1726 gjorde han et kortere ophold i Amsterdam, hvor han mødte en aldrende Jean Le Clerc:

Jeg henslæbte tre fulde Uger i Amsterdam; og i al den Tid levede jeg en Eremittilværelse midt i denne berømte Havneby, for der i Byen beskæftiger man sig kun med Handel og giver Pokker i lærde Sager, saa der er ikke videre morsomt at være for en Videnskabsdyrker. Jeg besøgte dog to Gange den berømte Jean Leclerc. Han var nok gammel og graa, men hverken svækket på Sjæl eller Legeme. Den ene Gang blev vi laast inde af en Tjenestepige; og jeg må sige at jeg aldrig har været saa glad for at blive indespærret. For mens vi ventede paa at Pigen skulde komme og laase Døren op, talte vi lærd sammen.¹⁰³

Le Clerc var oprindeligt fra Genève, men grundet sine heterodokse religiøse anskuelser havde han måttet gå i eksil i Holland. Le Clerc redigerede ikke mindre end tre af den lærde republiks vigtigste tidsskrifter: *Bibliothèque universelle et historique*, 1686-1893; *Bibliothèque choisie*, 1703-1713, og endelig *Bibliothèque ancienne et moderne* 1714-1726, hvis sidste nummer var udkommet i januar lige inden Holbergs besøg. Som Olden-Jørgensen har fremhævet, delte Holberg ikke Le Clercs republikanske anskuel-

97 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 141, 143.

98 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 143.

99 Israel: *Radical Enlightenment*, 123, 133.

100 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 144-45.

101 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 145.

102 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 145.

103 Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 159-60.

ser.¹⁰⁴ Le Clerc nærde et personligt venskab med John Locke, med hvem han knyttede personlige bånd under dennes eksil i Holland, og han udgav for eksempel Lockes *Second Treatise of Government*.¹⁰⁵ Derimod talte Le Clercs heterodokse religiøse idéer til Holberg. Mødet med Le Clerc var også Holbergs første møde med den arminianske oplysning, der havde rødder i den hollandske teolog Jakob Arminius' forsvar for viljens frihed og Guds godhed imod de ortodokse calvinisters lære om den dobbelte prædestination.¹⁰⁶ I de efterfølgende årtier blev netop den arminianske oplysning en af de vigtigste impulser i Holbergs religiøse tænkning, ikke mindst hans idéer om religiøs tolerance.¹⁰⁷

Selv om det ikke lykkedes Holberg at få opført sine komedier i Paris, forspildte han ikke muligheden for at få noget ud af rejsen. I stedet for at drage hjem brugte han rejsen til at opsøge den lærde republiks fremmeste medlemmer, og han viste derved, at han var bekendt med deres arbejder og de diskussioner, der omkransede dem. Holberg var en integreret del af den lærde republik.

KONKLUSION: ÆNDREDE HOLBERG HOLDNING?

Som denne artikel har demonstreret, var Holbergs dannelsesrejser ikke blot vigtige for hans engagement i oplysningstidens lærde republik, men også for hans intellektuelle selvbillende. Holberg var ikke blot et passivt medlem, der stod og så på fra sidelinjen. Han opsøgte den lærde republiks fremmeste medlemmer for at konstruere sin egen lærde persona. I *Ad virum perillustrem *** epistola* udlagde Holberg sit engagement i den lærde republik som en udviklingshistorie, der strakte sig fra hans tidlige positionering over en bredere orientering til den endelige konsolidering af hans position som et integreret medlem af republikken. Med Olden-Jørgensens karakteristik af Holberg in mente vil nogen måske indvende, at Holberg plejede overmåde lidt omgang med de lærde personer, han opsøgte, og at hans eneste kontakt med den lærde republik gik gennem bøger. Holberg var i bedste fald kun passivt medlem af den lærde republik. Men læses Holbergs *Ad virum perillustrem *** epistola* på denne måde, går der imidlertid noget tabt. Den lærde republik er en vigtig kontekst for at forstå Holbergs intellektuelle selvbillende. Som vi har set, deltog Holberg aktivt i den lærde republik gennem sine rejser, møder og læsning. Selv om det falder uden for denne artikels kronologiske fokus, er det værd igen at understrege, at Holberg også i sit senere virke tog aktiv del i den lærde republik, ikke mindst gennem sin nu tabte korrespondance med Hedvig Charlotta Nordenflycht. Holberg var selv blevet en af den lærde republiks koryfæer.

Holberg tegnede imidlertid i 1750 et mindre flatterende billede af dannelsesrejsernes nytte, og netop dette billede har være hovedårsagen til, at den nyere Holbergforskning har skrevet ham ud af den lærde republiks historie. Det er dog værd at bemærke, at Holberg i *Epistola CCCXXXIV* netop sondrede mellem to typer af dannelsesrejser: nyttige og unyttige. ”Jeg fordømmer saaledes ikke udenlandske Rejser”,

104 Olden-Jørgensen: *Ludvig Holberg som pragmatisk historiker*, 102.

105 Marshal: *John Locke*.

106 Pocock: *Barbarism and Religion I*; Pocock: *Barbarism and Religion V*.

107 Olesen: ”Monarchism”.

skriver Holberg, ”tvertimod jeg tilstaaer deres Nytte, naar Misbrug derved hemmes”.¹⁰⁸ Det var Holbergs pointe, at sondringen mellem nyttige og unyttige rejser kunne opretholdes ved ”at *examinere*, hvad som kand vindes og tabes ved saadanne Rejser, og af Gevinstens og Tabets Sammenligning at see, hvorledes *Balancen* bliver”.¹⁰⁹ Selv om Holberg gerne indrømmede, at dannelsesrejser ofte medførte sproglige, kulturelle og videnskabelige gevinster, vejede dét, han så som rejsernes negative konsekvenser, somme tider tungere. Særligt to indvendinger var vigtige for Holberg. For det første så Holberg udenlandsrejser som en overordentlig bekostelig affære, der årligt førte store pengesummer ud af landet. Kendskab til fremmede sprog kunne let opnås gennem sprogundervisning og ”Bøgers Læsning”, og med en brøkdel af de omkostninger, som udenlandsrejser almindeligvis fordrede, ”kunde man blive virkelig Ejer af de fleeste saadanne Skrifter, som man ellers alleene faaer Frihed at blade udi” eller ”ved Correspondance, med ringe Bekostning faae Copier deraf”.¹¹⁰

For det andet ytrede Holberg en vis intellektuel bekymring for ungdommens rejsesyge. Som han påpeger, kunne ”unge Personer”, der drog af sted ”førend de have faaet Skieg paa Hagen, eller ere komne til den Alder, at de kand rejse med Nytte”, få mere ud af at studere ved de hjemlige universiteter og akademier.¹¹¹ Holbergs pointe var her, at unge og umodne personer uden skæg var let modtagelige over for vildfarende idéer og tænke måder. Denne kritik havde en dybere klangbund hos den sene Holberg. Netop i 1740’erne og 1750’erne var han blevet opmærksom på en række yngre skribenter, som havde forsynet bogmarkedet med en lind strøm af bøger, hvis kvaliteter var tvivlsomme. De unge forfattere var ikke alene Holbergs kommercielle konkurrenter på bogmarkedet, de var tilmed talsmænd for rivaliserende positioner inden for den lærde republik og var således også Holbergs intellektuelle konkurrenter.¹¹² Den senere juridiske topembedsmand Henrik Stampe, som i 1736 drog til Marburg i Tyskland for at studere naturret, er et godt eksempel herpå. Stampe var hverken draget af Pufendorf eller af Thomasius, men derimod af disses intellektuelle banemand, Christian Wolff, den filosofiske rationalismes førstemand i den tyske *Aufklärung*, hvis ”filosofiske og matematiske værker” han allerede havde været bekendt med inden sin afrejse.¹¹³ Ligesom Holberg brugte Stampe sin udenlandsrejse til at konstruere sin egen lærde persona, og ligesom Holberg skildrede han senere sit møde med den lærde republik i sin selvbiografi – omend i betydelig kortere og mere summarisk form.

Mens Holberg således ikke principielt afviste dannelsesrejsernes nytte, men kun deres misbrug, var han bevidst om, at dén lærde republik, som han havde stiftet bekendtskab med under sine udenlandsrejser, ikke længere var den samme. Det betød imidlertid ikke, at han havde vendt ryggen mod den lærde republik som sådan. I *Ad virum perillustrem tertia* (1743), Holbergs tredje selvbiografiske brev, beskriver han sit

108 Holberg: *Epistler*, IV, 90.

109 Holberg: *Epistler*, IV, 90-91.

110 Holberg: *Epistler*, IV, 91, 92.

111 Holberg: *Epistler*, IV, 90.

112 Se Slettebø: ”Holberg’s authorial personae”, 38-39; Olesen: ”Holberg in Context”.

113 Stampe: ”Selvbiografien”, 13. For den tyske kontekst se Hunter: *Rival Enlightenments*.

fortsatte engagement i den lærde republik. Holberg er her et fuldgældigt medlem af republikken, som tager stilling til verserende intellektuelle spørgsmål og litterære figurer. Om forandringerne i den lærde republik skriver han følgende:

Bayle og Leclerc blev saa at sige den gamle lærde Verdens sidste Helte. Leclerc var den lærdeste, Bayle den skarpsindigste. Begge skrev enorme Folianter. Leclercs var præget af de største Kundskaber, for han var velbevandret baade i Bibelsprogene og de verdslige Sprog; men Bayles var præget af større Stilsikkerhed. Man skulde tro at Bayle havde levet hele sit Liv ved fyrstelige Hoffer, saadan lyser hans Stil af Elegance; og der er ikke mindste Lugt af det Skolestøv han er vokset op i. Jeg kalder dem den gamle lærde Verdens sidste Slagsbrødre. For selv om vor Tid ikke er saa udlevet at den ikke kan fremvise geniale og grundlærde Mænd, så kan dog ingen nægte at det er gået tilbage for Videnskaberne, naar man tænker paa de vældige Genier der levede i forrige Generation.¹¹⁴

Det forhold, at Holberg begræder videnskabernes tilbagegang og tabet af den gamle lærde verdens store koryfæer, skal ikke læses som en skilsmissebegærring. Holberg ønskede ikke at forlade den lærde republik, men engagerede sig fortsat ufortrødent. Samtidig med at han søgte at diagnosticere de forhold, der virkede hæmmende for videnskaberne, vedblev republikken at være en vigtig referenceramme for hans intellektuelle selvbylle. Den lærde republiks tilbagegang skyldes ikke blot mangel på mæcener og anseelse, men var først og fremmest en konsekvens af ”den strenge Bogcensur, som gør at der ikke udkommer andet end hvad der er slapt, selvudslettende, krybende, kraftesløst, aandsfortærende og oldingeagtigt”.¹¹⁵ Holbergs diagnose var ikke tænkt som en gravskrift over den lærde republik. Han ønskede at revitalisere den, at orientere den mod den gryende borgerlige offentlighed. Holberg udstikker dermed retningen for oplysningstidens lærde republik. ”Jo større Kultur et Folk har, jo mere Frihed giver det sine Forfattere”.¹¹⁶

PUBLICERET LITTERATUR

Ahnert, Thomas: *Religion and the Origins of the German Enlightenment: Faith and Reform of Learning in the Thought of Christian Thomasius*, Rochester, NY: University of Rochester Press, 2006, doi: 10.1515/9781580466585.

Bentsen, Trine og Karen Skovgaard-Petersen: ”Indledning til Jean de France”, *Ludvig Holbergs Skrifter*, 2015ff., vers. 2.13.

Billeskov Jansen, F.J.: *Ludvig Holberg*, New York: Twayne Publishers, Inc., 1974.

Billeskov Jansen, F.J.: *Ludvig Holberg og menneskerettighederne ... og andre Holbergstudier*, København: C. A. Reitzels Forlag, 1999.

¹¹⁴ Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 217.

¹¹⁵ Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 218.

¹¹⁶ Holberg: *Værker i Tolv Bind*, XII, 219.

- Bjerring-Hansen, Jens: "A Northern Republic of Letters? Transnational Periodical Cultures around 1700, 1800 and 1900". I Ruth Hemstad, Janicke S. Kaasa, Ellen Krefting og Aina Nøding (red.): *Literary Citizenship in Scandinavia in the Long Eighteenth Century*, Woodbridge: The Boydell Press, 2023, 73-89, doi: 10.2307/jj.3643591.10.
- Bjerring-Hansen, Jens: "Tidlig moderne informationshåndtering: Om brydningerne mellem gamle og nye vidensidealer i 1700-tallet", *Temp – tidsskrift for historie*, 7 (14), 2017, 95-111.
- Brockliss, L.W.B.: *Calvet's Web: Enlightenment and the Republic of Letters in Eighteenth Century France*, Oxford: Oxford University Press, 2002, doi: 10.1093/oso/9780199247486.001.0001.
- Burke, Peter: *Languages and Communities in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, doi: 10.1017/CBO9780511617362.
- Burke, Peter: "The Republic of Letters as a Communication System: An Essay in Periodization", *Media History*, 18 (3-4), 2012, 395-407, doi: 10.1080/13688804.2012.721956.
- Bödeker, Hans Erich: "'Sehen, hören, sammeln und schreiben': Gelehrte Reisen im Kommunikationssystem der Gelehrtenrepublik", *Paedagogica Historica*, 38 (2-3), 2002, 504-532, doi: 10.1080/0030923020380206.
- Condren, Conal, Stephen Gaukroger og Ian Hunter (red.): *The Philosopher in Early Modern Europe: The Nature of a Contested Identity*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, doi: 10.1017/CBO9780511490460.
- Dahlerup, Verner: "Indledning". I Verner Dahlerup (red.): *Holbergs Breve*, København: G. E. C. Gads Forlag, 1926.
- Daston, Lorraine: "The Ideal and Reality of the Republic of Letters in the Enlightenment", *Science in Context*, 4 (2), 1991, 367-386, doi: 10.1017/S0269889700001010.
- Dixhorn, Arjan van og Susie Speakman Sutch (red.): *The Reach of the Republic of Letters: Literary and Learned Societies in Late Medieval and Early Modern Europe*, 2 bind, Leiden: Brill, 2008, doi: 10.1163/ej.9789004169555.i-522.
- Dixon, C. Scott: "Faith and History on the Eve of Enlightenment: Ernst Salmon Cyprian, Gottfried Arnold, and the *History of Heretics*", *Journal of Ecclesiastical History*, 57 (1), 2006, 33-54, doi: 10.1017/S0022046905006159.
- Edelstein, Dan: *The Enlightenment: A Genealogy*, Chicago: The University of Chicago Press, 2010.
- Eskildsen, Kasper: "Den nordeuropæiske oplysning", *Fortid og Nutid*, 1, 2005, 25-38.
- Eskildsen, Kasper: "Exploring the Republic of Letters: German Travellers in the Dutch Underground, 1690-1720" I Kristian H. Nielsen, Michael Harbsmeier og Christopher J. Ries (red.): *Scientists and Scholars in the Field: Studies in the History of Fieldwork and Expeditions*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2012, 101-122.
- Eskildsen, Kasper, "How Germany Left the Republic of Letters", *Journal of the History of Ideas*, 65 (3), 2004, 421-432, doi: 10.1353/jhi.2005.0004.

- Eskildsen, Kasper: "Ludvig Holberg og den nordeuropæiske oplysning", *Historisk Tidsskrift*, 117 (2), 2017, 549-565.
- Eskildsen, Kasper: "Performing Enlightenment: Johann Burkhard Mencke and Academic Self-Critique". I E. Theodoropoulou (red.): *Proceedings of the 1st International online Pre-Biennale of Practical Philosophy, "Philosophy in praxis"*, Rhodes: L.R.P.Ph., 2021, 113-127.
- Eskildsen, Kasper: "Print, Fashion, and the Making of the Enlightenment Philosopher". I Knud Haakonssen og Henrik Horstbøll (red.): *Northern Antiquities and National Identities: Perceptions of Denmark and the North in the Eighteenth Century*, København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2008, 126-44.
- Foss, Kåre: *Ludvig Holbergs naturret på idéhistorisk bakgrund*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1934.
- Fumaroli, Marc: *The Republic of Letters*, oversat af Lisa Vergmaud, New Haven: Yale University Press, 2018, doi: 10.12987/9780300240443.
- Fumaroli, Marc: "The Republic of Letters", *Diogenes*, 143, 1988, 129-152, doi: 10.1177/039219218803614307.
- Goldgar, Anne: *Impolite Learning: Conduct and Community in the Republic of Letters 1680-1750*, New Haven: Yale University Press, 1995, doi: 10.2307/j.ctt211qv60.
- Goodman, Dena: *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Revolution*, Ithaca: Cornell University Press, 1994.
- Grafton, Anthony: "A Sketch Map of a Lost Continent: The Republic of Letters". I Anthony Grafton: *Worlds Made by Words: Scholarship and Community in the Modern West*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009.
- Grafton, Anthony: *The Footnote: A Curious History*, London: Faber and Faber, 1997.
- Haakonssen, Knud: "Introduction, Part 2: the Author and the Work". I Knud Haakonssen og Sebastian Olden-Jørgensen (red.): *Ludvig Holberg (1684-1754): Learning and Literature in the Nordic Enlightenment*, London: Routledge, 2017, 13-25, doi: 10.4324/9781315593098-2.
- Haakonssen, Knud: "Om Natur- og folkeretten". I Henrik Andersson, Finn Gredal Jensen og Camilla Zacho Larsen (red.): *Holberg. Natur- og folkeretten*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2018, 11-36.
- Haakonssen, Knud og Sebastian Olden-Jørgensen (red.): *Ludvig Holberg (1684-1754): Learning and Literature in the Nordic Enlightenment*, London: Routledge, 2017, doi: 10.4324/9781315593098.
- Havu, Kaarlo: "Ethos, Authority, and Worldly Reputation in the Erasmian Republic of Letters", *Renaissance Studies*, 33 (5), 2019, 789-807, doi: 10.1111/rest.12543.
- Hazard, Paul: *The European Mind 1680-1715*, oversat af J. Lewis May, New York: Meridian, 1963.
- Hochstrasser, Tim: *Natural Law Theories in the Early Enlightenment*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, doi: 10.1017/CBO9780511490552.
- Holberg, Ludvig: *Epistler*, 8 bd., redigeret af F.J. Billeskov Jansen, København: H. Hagerup, 1944-54.

- Holberg, Ludvig: *Ludwig Holbergs Anhang til hans Historiske Introduction eller Underretning om Fornemste Europæiske Rigers og Republiqvers Stater*, København: Ove Lynnow, 1713.
- Holberg, Ludvig: *Værker i Tolv Bind*, redigeret af F.J. Billeskov Jansen, København: Rosenkilde og Bagger, 1969-71.
- Holm, Bent: *Ludvig Holberg, a Danish Playwright on the European Stage: Masquerade, Comedy, Satire*, oversat af Gaye Kynoch, Wien: Hollitzer Verlag, 2018, doi: 10.2307/j.ctv6jmtz3.
- Hunter, Ian: *The Secularisation of the Confessional State: The Political Thought of Christian Thomasius*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, doi: 10.1017/CBO9780511490590.
- Hunter, Ian: *Rival Enlightenments: Civil and Metaphysical Philosophy in Early Modern Germany*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, doi: 10.1017/CBO9780511490583.
- Israel, Jonathan: *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670-1752*, Oxford: Oxford University Press, 2006, doi: 10.1093/acprof:oso/9780199279227.001.0001.
- Israel, Jonathan: *The Enlightenment that Failed: Ideas, Revolution, and Democratic Defeat, 1748-1830*, Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Israel, Jonathan: *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*, Oxford: Oxford University Press, 2001, doi: 10.1093/acprof:oso/9780198206088.001.0001.
- Jensen, Mads: "Contests about Natural Law in Early Enlightenment Copenhagen", *History of European Ideas*, 42 (8), 2016, 1027-41. doi: 10.1080/01916599.2016.1182045.
- Jensen, Mikkel Munthe: "De lærdes identitet og fællesskab i den danske helstat: Fædrelandspatriotiske og transnationale selvforståelser i anden halvdel af det 18. århundrede", *Historisk tidsskrift*, 113 (1), 2013, 80-120.
- Jensen, Mikkel Munthe: *Patriotism and Reform in Nordic Universities during the Long Eighteenth. Century*, Liverpool: Liverpool University Press, 2023.
- Langslet, Lars Roar: *Den store ensomme: En biografi om Ludvig Holberg*, oversat af Ida Jessen, København: Gyldendal, 2002.
- Laursen, John Christian: "Humanism vs. Cynicism: Cosmopolitan Culture and National Identity in Eighteenth-Century Denmark". I Knud Haakonssen og Henrik Horstbøll (red.): *Northern Antiquities and National Identities: Perceptions of Denmark and the North in the Eighteenth Century*, København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2008, 145-162.
- Marshall, John: *John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture: Religious Intolerance and Arguments for Religious Toleration in Early Modern and 'Early Enlightenment' Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Müller, Th.A.: *Den unge Holberg 1684-1722*, København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1943.

- Mulsow, Martin: *Enlightenment Underground: Radical Germany, 1680-1720*, oversat af H.C. Erik Midelfort, Charlottesville: University of Virginia Press, 2015.
- Nordenflycht, Hedvig Charlotta: "Brev till kansli-rådet och ridd. Hr A.A. von Stiernman". I Torkel Stålmarch (red.): *Skrifter*, Stockholm: Atlantis, 1996.
- Nordenflycht, Hedvig Charlotta: "Fruentimrets Försvar, emot J. J. Rousseau, medborgara i Geneve". I Torkel Stålmarch (red.): *Skrifter*, Stockholm: Atlantis, 1996.
- Olden-Jørgensen, Sebastian: "History: national, universal and dynastic". I Knud Haakonssen og Sebastian Olden-Jørgensen (red.): *Ludvig Holberg (1684-1754): Learning and Literature in the Nordic Enlightenment*, London: Routledge, 2017, 159-181, doi: 10.7146/mag.v27i3.66752.
- Olden-Jørgensen, Sebastian: "Introduction, part 1: Holberg's life and career". I Knud Haakonssen og Sebastian Olden-Jørgensen (red.): *Ludvig Holberg (1684-1754): Learning and Literature in the Nordic Enlightenment*, London: Routledge, 2017, 3-11, doi: 10.4324/9781315593098-1.
- Olden-Jørgensen, Sebastian: *Ludvig Holberg som pragmatisk historiker*, København: Museum Tusculanums Forlag, 2015.
- Olden-Jørgensen, Sebastian: "Robert Molesworth's An Account of Denmark as it was in 1692: A Political Scandal and its Literary Aftermath". I Knud Haakonssen og Henrik Horstbøll (red.): *Northern Antiquities and National Identities: Perceptions of Denmark and the North in the Eighteenth Century*, København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2008, 68-87.
- Olesen, Brian Kjær: "Monarchism, Religion, and Moral Philosophy: Ludvig Holberg and the Early Northern Enlightenment", ph.d.-afhandling, European University Institute, Firenze, 2016, doi: 10.2870/260018.
- Olesen, Brian Kjær: "Holberg in Context: A View from Intellectual History", *1700-tal: Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies*, 20, 2023, 77-101. doi: 10.7557/4.6699.
- Olsvig, Viljam: *Holberg og England*, Oslo [Kristiania]: H. Aschehoug & co., 1913.
- Pal, Carol: *Republic of Women: Rethinking the Republic of Letters in the Seventeenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012. doi: 10.1017/CBO9781139087490.
- Pocock, J.G.A.: *Barbarism and Religion I. The Enlightenments of Edward Gibbon, 1737-1764*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, doi: 10.1017/CBO9780511490668.
- Pocock, J.G.A.: *Barbarism and Religion V. Religion: The First Triumph*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, doi: 10.1017/CBO9780511778438.
- Popkin, Richard: *The History of Scepticism: From Savonarola to Bayle*, Oxford: Oxford University Press, 2003, doi: 10.1093/oso/9780195107678.001.0001.
- Robertson, John: *The Case for the Enlightenment: Scotland and Naples, 1680-1760*, Cambridge: Cambridge University Press, 200, doi: 10.1017/CBO9780511490705.
- Sejersted, Jørgen Magnus: "Holbergske kjønnsforhandlinger – homosocialitet i Jean de France og restaurasjonskomedien", *Norsk Shakesperetidsskrift*, 4, 2022.
- Shapin, Steven: *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century*

- ry England, Chicago, University of Chicago Press, 1994, doi: 10.7208/chicago/9780226148847.001.0001.
- Shelford, April G.: *Transforming the Republic of Letters: Pierre-Daniel Huet and European Intellectual Life 1650-1720*, Rochester, NY: University of Rochester Press, 2007.
- Skovgaard-Petersen, Karen: "Holberg's Autobiographical Letters". I Knud Haakonssen og Sebastian Olden-Jørgensen (red.): *Ludvig Holberg (1684-1754): Learning and Literature in the Nordic Enlightenment*, London: Routledge, 2017, 45-56, doi: 10.4324/9781315593098-4.
- Slettebø, Thomas: "Holberg's Authorial Personae". I Knud Haakonssen og Sebastian Olden-Jørgensen (red.): *Ludvig Holberg (1684-1754): Learning and Literature in the Nordic Enlightenment*, London: Routledge, 2017, 29-44, doi: 10.4324/9781315593098-3.
- Stampe, Henrik: "Selvbiografien". I Ditlev Tamm og Morten Kjær (red.): *Henrik Stampe: Enevældens menneskelige ansigt*, København: Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 2013, 12-22.
- Thomson, Ann: *Bodies of Thought: Science, Religion and the Soul in the Early Enlightenment*, Oxford: Oxford University Press, 2008, doi: 10.1093/acprof:oso/9780199236190.001.0001.
- Thomson, Ann og Simon Burrows: "Introduction". I Ann Thomson, Simon Burrows og Edmond Dziembowski (red.): *Cultural Transfers: France and Britain in the long eighteenth century*, Oxford: Voltaire Foundation, 2010.
- Tuck, Richard: "The 'Modern' Theory of Natural Law". I Anthony Pagden (red.): *The Languages of Political Theory in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 99-120, doi: 10.1017/CBO9780511521447.006.
- Ultee, Maarten: "The Republic of Letters: Learned Correspondence, 1680-1720", *Seventeenth Century*, 2 (1), 1987, 95-112, doi: 10.1080/0268117X.1987.10555263.
- Van der Lugt, Mara: *Bayle, Jurieu, and the Dictionnaire Historique et Critique*, Oxford: Oxford University Press, 2016, doi: 10.1093/acprof:oso/9780198769262.001.0001.
- Werlauff, E.C.: *Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*, København: Thieles Bogtrykkeri, 1858.

BRIAN KJÆR OLESEN, PH.D.
 MARIE SKŁODOWSKA-CURIE FELLOW
 MORITZ-STERN-INSTITUT
 GEORG-AUGUST-UNIVERSITÄT GÖTTINGEN
 BRIAN.OLESEN@UNI-GOETTINGEN.DE

ABSTRACT

Ludvig Holberg and the Enlightenment Republic of Letters. A Chapter of Holberg's Intellectual Biography

This article explores the relationship between Ludvig Holberg and the Enlightenment republic of letters. The article has two principal aims: first, to shed light on how we can understand Holberg's intellectual biography within the context of the republic of letters; second, to examine how Holberg's life and work may be used to illuminate central aspects of the cultural and intellectual history of this republic. Beginning with Holberg's early European travels, the article examines the place of the republic of letters in Holberg's intellectual self-perception and the ways in which he constructed various learned personas.